

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De psychoanalytische identiteit¹

Psychoanalyse als intern object

Robert Wille

De kern van de analytische identiteit wordt gevormd door de psychische representatie van de psychoanalyse in de innerlijke wereld van de analyticus. Drie specifieke kenmerken worden beschreven alsmede enkele onstabiele vormen van de analytische identiteit. De crisis in de psychoanalyse is vooral een crisis in onszelf en in onze analytische identiteit in het bijzonder.

Inleiding

In mijn eigen voortdurende pogingen psychoanalyticus te worden en te blijven, is mij steeds meer het belang van de psychoanalytische identiteit duidelijk geworden. De psychoanalytische identiteit, kortweg de wijze waarop wij ons bewust en onbewust analyticus voelen, is mijns inziens een centraal concept in de psychoanalyse dat betrekking heeft op de psychoanalytische praktijk, de opleiding tot analyticus en de psychoanalyse als beweging.

De verschillen tussen analytici wat betreft de mate waarin en de wijze waarop zij de psychoanalyse beoefenen, zijn groot. Het is bijvoorbeeld opmerkelijk dat analytici op grond van hetzelfde patiëntenmateriaal tot zeer verschillende ideeën kunnen komen met betrekking tot de indicatiestelling. Vaak is dit niet het gevolg van het anders waarnemen van diverse psychische kenmerken van de patiënt maar van het anders waarderen van deze kenmerken bij de overweging tot het wel of niet adviseren van een analyse. Waar de één een analyse adviseert, stelt de ander een infrequente therapie voor.

Een soortgelijk verschil is te zien bij het termineren. De ene analyticus zal overwegen een analyse actief te beëindigen waar een ander er eerder toe zal neigen af te wachten en het proces zijn gang te laten gaan in de verwachting dat er nog ontwikkeling mogelijk is.

Analytici kunnen dus zeer verschillende opvattingen hebben omtrent de aanpak van eenzelfde patiënt. Ik meen dat deze verschillen tussen analytici vaak niet zozeer de structuur van de patiënt betreffen maar meer het vertrouwen dat analytici hebben in de potentie van de psychoanalytische methode en in zichzelf als analytisch instrument. Deze verschillen tussen analytici zijn mijns inziens te begrijpen als verschillen tussen hun psychoanalytische identiteit.

Dr. R.S.G. Wille is zelfstandig gevestigd psychoanalyticus te Heemstede en opleider bij de NVPA, NPAG en NVPP.

Correspondentieadres: Tooropkade 10,
2102 AA Heemstede, rsg@wille.demon.nl

In de schaarse literatuur over de analytische identiteit worden vooral veel vermogens en eigenschappen beschreven waaraan de analyticus moet voldoen om een 'goede' analyticus te kunnen zijn (Joseph 1983; Widlöcher 1983; Grinburg 1990; Kernberg 1987). Deze opsommingen van vooral (super)egofuncties zijn vaak niet specifiek voor de psychoanalyse waardoor er weinig differentiatie ontstaat met bijvoorbeeld de psychotherapeutische identiteit.

Het eerste gedeelte van dit artikel heeft ten doel de analytische identiteit zo specifiek mogelijk te omschrijven. In het tweede gedeelte worden enkele problemen die zich kunnen voordoen met de analytische identiteit beschreven.

In dit artikel staat de gedachte centraal dat de kern van de analytische identiteit wordt gevormd door de psychische representatie van de psychoanalyse in de innerlijke wereld van de analyticus. Anders gezegd; de kern van de analytische identiteit wordt bepaald door hoe wij de psychoanalyse verinnerlijkt hebben en hoe we bewust en onbewust over de analyse denken en voelen.

Als gevolg van het langdurige en intensieve ontwikkelingsproces waarin vele aspecten van de psychoanalyse worden verinnerlijkt, ontstaat er een geheel van introjecties en identificaties op grond waarvan zich een innerlijke structuur ontwikkelt die meer is dan een verzameling (super)egofuncties. Ik zal proberen te beschrijven dat door het groeiende vertrouwen in de psychoanalytische methode, met name in het onbewuste proces en de setting, en door het zich steeds verdiepende besef van de therapeutische waarde van de psychoanalyse, er een intensieve affectieve relatie ontstaat met deze innerlijke structuur. De psychoanalyse wordt zo een innerlijke metgezel in ons leven waarmee wij een relatie onderhouden die zoals alle relaties vele emotionele kleuren kent en voortdurend in beweging is. Om te benadrukken dat de psychoanalyse een deel is van onze innerlijke wereld en dat wij een emotionele verhouding hebben tot de psychoanalyse die bepalend is voor onze analytische identiteit, beschouw ik de psychoanalyse in dit verband als een intern object en onze band met de psychoanalyse als een objectrelatie. De kwaliteit van dit object en de relatie die wij ermee hebben, vormt de kern van de analytische identiteit. Het 'interne object psychoanalyse' kunnen wij liefhebben, haten, idealiseren en devalueren maar het staat hoe dan ook centraal in de wijze waarop wij analyticus zijn en ons analyticus voelen. Het kan steun en vertrouwen bieden maar kan ook storen, zoals ik in het tweede deel van dit artikel zal beschrijven.

Door de psychoanalyse op te vatten als een intern object ontstaat de mogelijkheid de verschillen tussen analytici zoals hierboven beschreven te begrijpen als ten dele voortkomend uit het innerlijk van de analytici zelf en hun relatie tot de psychoanalyse in het bijzonder, in plaats van deze uitsluitend toe te schrijven aan externe factoren. Dit lijkt vanzelfsprekend maar is mijns inziens in feite een controversieel en weinig geaccepteerd gezichtspunt onder analytici.

De psychoanalyse als intern object

Schafer (1979) benadrukt dat we in feite voortdurend bezig zijn analyticus te worden en dat het afronden van de opleiding slechts het bereiken van een halte op een eindeloze reis is. We zijn geen analyticus, we zijn het onophoudelijk aan het worden.

De basis voor dit proces begint al ver voor de analytische opleiding. Het kind ontwikkelt eigenschappen zoals nieuws- en leergierigheid, interesse en emotionele sensitiviteit die van groot belang zijn als fundament voor een latere analytische identiteit. Waarschijnlijk speelt een ontwikkeling die niet alleen maar glad verloopt en waardoor het kind vertrouwd raakt met innerlijke conflicten en emotionele pijn en het verdragen daarvan, hierbij een grote rol. Tijdens de schoolse en academische vorming worden deze aspecten van de identiteit verder ontwikkeld en verinnerlijkt. De psychoanalytische identiteit wordt gebouwd op de persoonlijke identiteit, later beïnvloeden deze twee elkaar wederzijds.

Ver voor de start van de analytische opleiding ontstaat er meestal al affiniteit met de psychoanalyse en daarmee het begin van een (pre)analytische identiteit. Parsons (1995) noemt een dergelijke pre-identiteit het 'life blood' van de psychoanalyse dat de beginnende kandidaat in de diepte van zijn 'self' meeneemt en dat gedurende de opleiding verder moet worden gewekt en ontwikkeld.

In de opleiding tot analyticus is identificatie waarschijnlijk het belangrijkste vormende mechanisme en is het vormen van een hechte, duurzame analytische identiteit mijns inziens het belangrijkste doel. De leeranalyticus, supervisors, docenten, vooraanstaande analytici in binnen- en buitenland en andere kandidaten zijn de personen waarmee de kandidaat zich identificeert en die de bouwstenen voor zijn analytische identiteit leveren. Naast de persoon van de leeranalyticus als identificatieobject identificeert de kandidaat zich met de analyserende functie van zijn leeranalyticus en verinnerlijkt zo delen van diens techniek (Shengold 1987). Idealiter wordt deze identificatie met persoon en functie van de leeranalyticus gevolgd door een fase van de-identificatie waarbij de kandidaat zijn zelfanalyserend vermogen ontwikkelt en zo zijn eigen analyticus met een eigen analytische identiteit kan worden. Deze ontwikkeling speelt zich grotendeels af gedurende het postanalytische proces en is in hoge mate afhankelijk van de mate waarin de leeranalyticus ook na het einde van de analyse zijn abstinentie en distantie voldoende lang kan handhaven. Te snelle vriendschappelijke of collegiale contacten zijn nog te veel gekleurd door overdracht en tegenoverdracht en verstoren dit proces naar analytische autonomie.

De kandidaat identificeert zich echter niet alleen met personen maar ook met zaken als de analytische gemeenschap, de theorie en de psychoanalyse als cultureel-wetenschappelijk fenomeen. Gedurende de loop van de leeranalyse wordt ook het psychoanalytisch proces verinnerlijkt. De kandidaat vormt zo een innerlijk beeld van psychoanalyse als een noodzakelijk langdurig, ongestructureerd proces dat geen snelle bevredigingen biedt en

dat vaker verandering, inzicht en overzicht biedt dan werkelijke oplossingen. Als dit gepaard gaat met de ervaring dat dit proces een unieke mogelijkheid biedt tot diep inzicht in het eigen innerlijk functioneren en dat een dergelijk inzicht een eveneens unieke mogelijkheid tot zelfsturing en verandering biedt, is daarmee een belangrijke kern van de analytische identiteit gevormd. De ervaring tijdens het zelf analyseren van patiënten dat het analytische proces deze unieke mogelijkheid ook voor anderen biedt en dat het daarmee een effectieve therapie kan zijn, vormt een volgende beslissende bijdrage aan de analytische identiteit.

Op grond van al deze deelidentificaties met personen, de analyserende functie, de setting en het analytische proces vormt zich langzaam maar zeker een intern psychoanalytisch object. Dit object omvat alle cognitieve en emotionele aspecten, zowel bewust als onbewust, van onze innerlijke positie ten opzichte van de psychoanalyse.

De essentie van het interne analytische object kan beschreven worden aan de hand van drie aspecten. De aspecten zijn niet onderling onafhankelijk, ze overlappen elkaar maar zijn wel onderscheidbaar. De drie aspecten zijn: een onderzoekende, vragende instelling gericht op introspectieve en interactionele kennis als bron voor innerlijke verandering; vertrouwen in een ongestructureerd, onbewust communicatieproces en ten slotte vertrouwen in de setting wat betreft de frequentie en de liggende positie als het meest optimaal voor innerlijke verandering.

Deze drie aspecten van het interne analytische object vormen de kern van de analytische identiteit die in zijn totaliteit natuurlijk meer omvat dan deze aspecten alleen.

De onderzoekende, vragende, naar innerlijke kennis zoekende instelling

Het eerste specifieke aspect is vooral een filosofische grondhouding die zich laat kenmerken door een primaire gerichtheid op het zoekende, het vragende en het verwonderende, waarbij het nastreven van therapeutische doelen op de achtergrond staat. Effectiviteit, efficiëntie, opheffing van symptomen en reductie van psychische pijn zijn ondergeschikt aan verdieping van emotionele beleving, zelfkennis, fantasie en contact met de diepere lagen van de persoonlijkheid. Het accepteren en verdragen van niet-weten (Ogden 1992), onzekerheid, machteloosheid, de eigen beperktheid en de onvermijdelijke pijn van het mens-zijn, kortom het onvoorwaardelijk onder ogen zien van de realiteit, overstemt het willen overdekken, goed maken, verzachten en beheersen. Busch (2001) omschrijft de kern van iedere analyse met Kants regel: 'Durf te weten', waarmee hij bedoelt het onder ogen durven te zien van hetgeen we niet willen weten over ons eigen innerlijk. Enerzijds gaat het dus om het durven weten en anderzijds om het verdragen niet te weten wat we (nog) niet kunnen weten. De nadruk ligt meer op het primaire proces.

Poland (2002) benadert de onderzoekende, vragende instelling zeer dicht

met zijn term 'interpretive attitude'; analytische nieuwsgierigheid, steeds gericht op inzicht en begrip.

Pearl King (1978) belicht een ander aspect als zij schrijft dat juist van de analyticus verwacht wordt dat hij op momenten van maximale spanning in staat is niets te doen. Soms moet de analyticus niets kunnen doen en afwachten in plaats van actief interveniëren en voorrang geven aan de beleving in plaats van de formulering.

Een ander essentieel onderdeel van de onderzoekende instelling is de dialectiek tussen de twee innerlijke posities die de analyticus inneemt. Enerzijds verbindt hij zich empathisch met de ander; anderzijds plaatst hij zich buiten die directe emotionele verbintenis en kijkt vanuit een derde positie naar die verbintenis. Vanuit deze derde positie kijkt de analyticus steeds onderzoekend, vragend en zich bevreemdend naar hetgeen vanuit de andere positie zo vanzelfsprekend en vanzelfvoelend is. De analyticus gaat in een hoge frequentie heen en weer tussen deze twee posities. Het intensieve contact in een analyse is voorwaarde voor het ontstaan en vooral kunnen gebruiken van deze dialectiek. Als participierend observator observeert de analyticus de patiënt, zichzelf en de interactie op meerdere niveaus.

De onderzoekende, vragende instelling van de analyticus staat tegenover de therapeutische, medische identiteit die veel meer gericht is op behandelen, genezen, oplossen en het verlichten van leed. Hierbij gaat het meer om het rationeel en effectief (evidence based) opheffen van helder omschreven symptomen en ziektebeelden. De nadruk ligt meer op het secundaire proces.

Het onbewuste communicatieproces Het tweede specifieke aspect van het interne analytische object is het op analytische ervaring berustende vertrouwen in het onbewuste communicatieproces dat zich tussen analyticus en patiënt afspeelt. Vertrouwen in dit onbewuste communicatieve en interactionele proces veronderstelt vertrouwen in het eigen onbewuste functioneren en een voortdurende zelfanalyse van dit onbewuste functioneren (Parsons 1995). Deze zelfanalyse is nodig omdat de analyticus wel kan vertrouwen op het onbewuste proces als zodanig maar niet blind kan vertrouwen op de betekenis zoals die zich in eerste instantie aan hem voordoet. Een gevoel van leegte dat bij de analyticus opkomt, kan door hem worden opgevat als een gevoel van de patiënt, dat middels projectieve identificatie in hem wordt gestopt. Maar het kan ook een gevoel van leegte zijn dat ten dele uit de analyticus zelf voortkomt. Het gevoel is echter altijd onderdeel van het onbewuste communicatieproces en daarmee nooit van de een of de ander; maar altijd in enige mate gedeeld. Zo vertrouwt de analyticus het onbewuste communicatieproces en wantrouwt hij voortdurend de betekenis van hetgeen hij zich van dit proces bewust wordt.

Vertrouwen in het onbewuste proces doet zich op vele manieren voor in een analyse. Het belang hechten aan de betekenis van een spontane inval die op dat moment niet rationeel beredeneerd kan worden, berust hierop.

Een ander voorbeeld is het niet ingaan op bepaald materiaal in het vertrouwen dat dit zich vroeg of laat weer opnieuw zal aandienen omdat het deel uitmaakt van het onbewuste proces.

Het volgende vignet illustreert het belang van vertrouwen in het onbewuste proces onder hoge emotionele druk.

P. is in haar vierde analysejaar. De overdracht wordt gekenmerkt door vijandigheid, verwijt en paranoia; ik belast haar en verstoort haar gedachten in plaats van haar te helpen. Ze beleeft mij als afkeurend en beschuldigend. Ze komt al langere tijd steeds later, komt helemaal niet of zwijgt voornamelijk. Alles wat ik zeg wordt verdraaid, weggehoond of simpelweg genegeerd.

Op een donderdag komt ze laat, zwijgt lang en zegt dan boos dat ik haar in de rol van een ziek persoon probeer te duwen, maar ze wil er niet over praten omdat ze mijn reactie vreest. Ze gaat eerder weg.

P. belt de vrijdagssessie af, komt maandag een paar minuten voor het einde van het uur. Ze zegt niets te willen zeggen, zwijgt een paar minuten en zegt: 'Zo, ik ga', staat op en gaat weg.

Dinsdag slaat ze over zonder bericht. De volgende sessies is ze weer heel laat of komt helemaal niet. Als ze er is, zegt ze nauwelijks iets, antwoordt niet op vragen en negeert mij. Dit patroon handhaaft zich vele maanden. Van een analyse lijkt nauwelijks nog sprake en de verleiding om ons beiden uit ons lijden te verlossen is groot. Het frame van de analyse blijft echter min of meer staan. Zo houd ik haar uren open, wacht (meestal tevergeefs) op haar en blijf haar alle uren in rekening brengen, die ze ook betaalt. Ik merk vaak aan haar te denken, voel me afgedankt, verlaten, machteloos en regelmatig woedend. Soms verschijnt ze in mijn dromen, ik vraag mij af of zij aan de analyse en mij denkt; of ik nog wel besta voor haar. Tijdens de vele uren dat ze er niet is, probeer ik mezelf niet af te leiden met andere zaken maar me te concentreren op haar en haar afwezigheid. Na verloop van tijd begint ze weer vaker te komen en langer te blijven. Ze vertelt dat ik en de analyse maanden nauwelijks voor haar bestonden. In die periode kreeg ze na verloop van tijd steeds vaker spontane gedachten over de analyse en herinnerde ze zich opeens uitspraken van mij. Ze zegt: 'Het is alsof diep van binnen ik met jou aan de praat ben gebleven zonder het zelf te beseffen. Al ben ik maanden haast niet geweest, er is toch iets doorgelopen. Bijzonder is dat, gescheiden en toch verbonden.' Zonder vertrouwen in het doorlopen van het onbewuste communicatieproces tussen ons beiden zou ik deze periode in de analyse van mw. B. niet hebben doorstaan. Dit vertrouwen maakt het mogelijk om niet actief in te grijpen, niet te duiden maar af te wachten. Deze afwachtende houding schept de ruimte waarin de onbewuste communicatie kan ontstaan. Ik meen dat dit typerend is voor psychoanalyse.

De setting: frequentie en liggende positie De meest zichtbare en concrete, specifieke aspecten van het interne analytische object zijn de frequentie en de liggende positie als onderdelen van de setting. Vooral de liggende posi-

tie met de bank is tot een waar symbool van de psychoanalyse geworden. Freud en vele auteurs na hem hebben de liggende positie beargumenteerd (zie voor een overzicht Wille, 1992). Deze argumenten zijn grofweg in drie categorieën in te delen: de visuele deprivatie (het niet kunnen zien en het niet gezien worden), de motorische relaxatie en het bevorderen van de regressie.

De hoge frequentie van de zittingen vergroot de intensiteit van het proces en bevordert samen met de liggende positie de regressie. Door dagelijks af te spreken ontstaat er continuïteit waardoor het onbewuste proces zich meer kan ontplooiën en vervolgens ook beter gevolgd kan worden. De analyticus kan beter luisteren, hij kan beter luisteren naar het luisteren van de patiënt en hij kan beter luisteren naar zichzelf (Faimberg 1996). Er ontstaat een verdieping die meer en andersoortig materiaal oplevert. Met langere tussenpozen dan een dag ontstaan er discontinuïteiten en breuken in het proces waardoor de hele fijne afstemming bemoeilijkt wordt. De hoge frequentie biedt simpelweg ook meer tijd om dit materiaal te bespreken.

Een ander belangrijk aspect van de analytische setting is dat het een holding- en containment-omgeving biedt aan de patiënt en de analyticus waarin beiden zich veilig genoeg kunnen voelen om zich te kunnen overgeven aan het primaire procesfunctioneren dat de grondslag vormt voor de onbewuste interactie (Spitz 1956; Stone 1961). Vertrouwen in de setting als het meest optimaal voor het bereiken van innerlijke verandering vormt de basis van een hecht intern analytisch object.

De zoekende, vragende instelling en het vertrouwen in het onbewuste proces en de setting vormen de specifieke kern van het interne psychoanalytische object en daarmee van de analytische identiteit. Een stabiele analytische identiteit veronderstelt dat deze drie aspecten niet alleen theoretisch onderschreven worden maar ook emotioneel doorvoeld zijn en als subjectief waar voelen. Als dit zo is, biedt dit de innerlijke basis op grond waarvan je als analyticus vertrouwen kunt hebben in jezelf als analytisch instrument en in de psychoanalyse als methode.

De basis voor deze identiteit wordt tijdens de opleiding gevormd. Met het afronden van de formele opleiding is echter niet de vorming van de analytische identiteit voltooid. Als gevolg van de veelvoudige identificatieprocessen is een ongewenst maar ook onvermijdelijk neveneffect van de opleiding tot analyticus dat de zojuist gekwalificeerde analyticus innerlijk nog sterk wordt gestuurd door zijn analytische identificatieobjecten. Klauber (1986) meent zelfs dat de jonge analyticus noodzakelijkerwijs nog jaren met een analytisch 'false self' functioneert. Meerdere auteurs benadrukken daarom dat een autonome analytische identiteit pas lang na de opleiding tot stand kan komen (Fogel & Glick 1991; Joseph 1983; Klauber 1986). Het ontwikkelen van een autonome analytische identiteit vraagt jaren van niet-gesuperviseerde intensieve analytische arbeid na het afronden van de opleiding. Klaubers (1986) bekende opmerking dat het hem tien jaar full-

time analyseren kostte voordat hij zonder schuld en angst een patiënt voor een analyse aannam, illustreert dit.

Dat er tijdens dit langdurige, delicate proces van alles mis kan gaan, spreekt vanzelf. Het functioneren als analyticus doet een beroep op kwaliteiten die ons niet van nature gegeven zijn. We hebben deze kwaliteiten met moeite in onszelf ontwikkeld en we moeten er moeite voor doen ze te onderhouden en te behouden. Over de valkuilen daarbij gaat het volgende deel.

Onstabiele interne analytische objecten

In het voorgaande wordt uitgegaan van een stabiel en autonoom intern analytisch object. Dat wordt gekenmerkt door de niet meer dan gewone ambivalentie, eenheid en autonomie. Tijdens de jarenlange ontwikkeling van dit object kan er echter veel mislopen waardoor deze ontwikkeling wordt verstoord en er een minder stabiel of onstabiel object ontstaat. Het zijn vooral de verstoringen van binnenuit, dus uit het innerlijk van de analyticus zelf, die tot de verschillende vormen van onstabiele interne analytische objecten leiden.

Ik beschrijf er drie: het versterkt ambivalente object, het gesplitste object en het narcistisch gekleurde object.

Het versterkt ambivalente object In het geval van versterkte ambivalentie zijn de vijandige gevoelens ten opzichte van de psychoanalyse dermate sterk dat het analytische object onstabiel wordt. Vooral als deze vijandigheid grotendeels onbewust is, wordt zij destructiever. De bronnen van deze vijandigheid zijn divers.

1. Teleurstelling in de opleiding in het algemeen en de resultaten van de eigen analyse in het bijzonder is een weinig besproken maar ongetwijfeld regelmatig voorkomende bron van ambivalentie. Het verrichten van opleidingsanalyses bij kandidaten is mensenwerk waarbij van alles niet goed kan gaan. Een in dit verband relevante omissie in een opleidingsanalyse is als de opleidingsanalyticus verzuimt de ambivalentie van de kandidaat ten opzichte van zijn opleiding, zijn analyse, de analyticus zelf en de psychoanalyse in het algemeen uitvoerig te bespreken. Het kans hierop wordt groter naarmate de opleidingsanalyticus zichzelf minder bewust is van zijn eigen ambivalentie. De kandidaat en de analyticus moeten elkaar dan steeds meer bevestigen in hun positieve, soms idealiserende gevoelens om daarmee de kritisch vijandige gevoelens ten opzichte van elkaar en van de psychoanalyse weg te maken.
2. Onvrede dat structurele verandering veel moeite, geduld en tijd kost, is een belangrijke bron van versterkte ambivalentie die zich vaak over langere tijd vormt. In het begin van de opleiding wordt dit nog gecompenseerd door het enthousiasme over de analytische methode en door de steun die supervisors bieden. Als de nieuwigheid ervan af is en de analyticus het meer op eigen kracht, zonder supervisie, moet doen, nemen ongeduld en

twijfel toe. De behoefte aan snellere resultaten, actievere technieken, lagere frequentie en kortere behandelingsduur wordt steeds sterker waardoor er een aan de analyse vijandige neiging kan groeien naar iets dat voor de analyticus minder belastend en meer bevredigend is.

3. Het uiteindelijk niet voldoende verdragen van de voortdurende confrontatie met de eigen primitieve gevoelens en conflicten kan het functioneren als analyticus tot een kwelling maken. Hetzelfde geldt voor het niet voldoende verdragen van de soms enorme emotionele druk die de intensieve relatie met de patiënt voor de analyticus betekent. Dit bewust te worden, soms pas jaren na het voltooien van de opleiding, kan een uiterst pijnlijke ontdekking zijn. Het kunnen accepteren hiervan is een soms te moeilijk proces zodat het leidt tot loochening. Onbewuste vijandigheid ten opzichte van de psychoanalyse kan dan een gevolg zijn.
4. Een vierde bron van versterkte ambivalentie is het, hierboven al genoemde, vasthouden aan de medische of de therapeutische identiteit. Zowel de arts als de psycholoog heeft een professionele identiteit die zich ten dele niet verdraagt met de analytische identiteit. De arts heeft gezworen te genezen en leed te verlichten. Daarbij heeft hij zich geïdentificeerd met de verzorgende, agressievermijdende moeder (McLaughlin 1961). Als gevolg van deze identificatie kan de negatieve overdracht, de haat van de patiënt voor de analyticus, ontoegankelijk worden en daardoor onbewust worden vergroot. Artsen houden vaak vast aan hun rol als genezer en dokter en definiëren de relatie met de patiënt dienovereenkomstig. Psychologen neigen tot hetzelfde vanuit de hun vertrouwde positie als wetenschappelijk onderzoeker en oplosser van problemen.

Omdat het niet iedereen is gegeven deze tegengestelde identiteiten met elkaar te combineren, dienen artsen en psychologen hun oorspronkelijke professionele identiteit grotendeels op te geven. De keuze die dan gemaakt moet worden, is een zeer moeilijke zodat hij vaak niet gemaakt wordt. De tegenstelling wordt dan generationaliseerd of geloofchend waarmee de ambivalentie wordt bestendig en verdiept.

(On)bewuste vijandigheid, voortkomend uit versterkte ambivalentie ten aanzien van de psychoanalyse, kan vele vormen aannemen waarvan ik er enkele zal noemen. Voor al deze voorbeelden geldt dat ze een uiting van vijandigheid kunnen, maar niet altijd hoeven te zijn.

1. Ten eerste is er de al genoemde neiging de analyse minder langdurig te maken, de frequentie te verminderen en een actievere techniek toe te passen. Dit patroon is al zo oud als de psychoanalyse zelf maar lijkt de laatste decennia in kracht toe te nemen. Ongetwijfeld houdt dit verband met de opkomst van de laagfrequente klachtgerichte psychotherapie. Daarnaast biedt de psychoanalytische psychotherapie met frequenties van twee of drie keer per week een aantrekkelijk alternatief voor de druk en de belasting die een volledige analyse voor de analyticus betekent.

Het onderscheid tussen psychotherapie en psychoanalyse wordt daarmee vertroebeld, wat vervolgens weer kan leiden tot het ontkennen van de verschillen.

2. Een volgend voorbeeld betreft het idee dat psychoanalyse geen volwaardig vak en therapie is en derhalve niet op zichzelf kan staan. Analytici praten dan over de psychoanalyse alsof het een bedreigde diersoort is die speciale zorg nodig heeft om te kunnen overleven. De psychoanalyse wordt tot een museumstuk gemaakt dat gekoesterd moet worden om zijn verdienste en waarde in het verleden. Hiermee wordt de actuele waarde op een verholen wijze gedevalueerd. Soms wordt hierbij de nadruk gelegd op de zeer geringe incidentie van psychoanalyse, daarmee de indruk wekkend dat analyse voor nog maar zeer weinigen de meest geschikte behandeling is en daarmee vrijwel verwaarloosbaar.
3. Een veel voorkomend en zichzelf vaak versterkend negatief gevolg van ambivalentie is het weinig tot niet analyseren. Psychoanalyse is wereldwijd steeds meer een parttimebezigheid geworden en lijkt langzamerhand vaak tot een hobby te verworden die 'erbij wordt gedaan omdat het toch zo leuk is'. Naast de analytici die helemaal niet analyseren zijn er velen die één of hooguit twee gevallen doen. Behalve een gevolg is het weinig analyseren ook een oorzaak van de ambivalentie omdat een ruime analytische ervaring een belangrijke voorwaarde is voor het vormen en in stand houden van een hecht intern analytisch object. Een van de conclusies die Brauer (1993) trok op grond van zijn enquête onder APA-leden ondersteunt dit punt: 'Identification with psychoanalysis and satisfaction with the profession grow with the increase in the size of practice, and both identification and satisfaction are quite high if the member has four or more cases' (p. 22).

Het gesplitste object Een tweede variant van een niet stabiel intern analytisch object is het gesplitste analytische object. Het innerlijke beeld van de psychoanalyse representeert hierbij niet meer de analyse als geheel maar dit beeld is in twee of meerdere delen gesplitst.

De meest zichtbare vorm van splitsing is die tussen de theorie en de praktijk. Analytici die de praktijk van de psychoanalyse afwijzen als verouderd en niet efficiënt kunnen de psychoanalyse als theorie nog steeds relevant en valide vinden. De psychoanalytische theorie wordt dan als waardevolle ondergrond beschouwd voor de psychotherapie en andere niet-klinische toepassingen. Deze splitsing tussen theorie en praktijk gaat voorbij aan de verbondenheid van beide. De analytische theorie, met name de klinische theorie, is grotendeels voortgekomen uit de praktijk en had uit niets anders dan deze praktijk kunnen voortkomen. Zonder de voeding door nieuwe inzichten die in de praktijk gewonnen worden, kan de analytische theorie zich niet verder ontwikkelen en zal verdorren. In dit opzicht zijn de analytische praktijk en theorie ondeelbaar.

Splitsingen in de praktijk van de psychoanalyse komen eveneens veel voor. Zo zijn er bijvoorbeeld groepen die benadrukken dat de essentie van een analyse ligt in het hier en nu van de overdracht en dat analytici zich daar zo veel mogelijk op moeten richten. Anderen zien de overdracht meer als een herhaling van het verleden en richten zich op een narratieve reconstructie. De op deze wijze ontstane tegenstelling doet twee analytische praktijken ontstaan die elkaar lijken uit te sluiten, terwijl alle genoemde elementen van belang kunnen zijn in een psychoanalyse. Roth (2001) beschrijft dat er verschillende niveaus van overdracht zijn te onderkennen die alle deel uitmaken van psychoanalyse en naast elkaar bestaan.

Het narcistische object De wens om psychoanalyticus te worden bevat altijd narcistische motieven. In sommige gevallen is het aandeel van het narcisme echter zo groot dat het interne analytische object hierdoor te veel gekleurd wordt. Volgens Kernberg (1987) vormt narcistische karakterpathologie de grootste bedreiging voor de ontwikkeling van een stabiele analytische identiteit bij analytici in wording. Wallerstein (1987) schrijft dat in het verleden bij een deel van de kandidaten de keuze voor de analytische opleiding meer gebaseerd was op status en professionele vooruitgang dan op werkelijke innerlijke interesse. Dit werden volgens Wallerstein analytici in naam en op zijn best ambivalente vrienden van de analyse. De behoefte geïdealiseerd te worden, de machtige positie en de mogelijkheid de eigen emotionele en relationele leegte te vullen zijn voorbeelden van narcistische motieven (Kernberg 1987).

Tijdens de selectie en de cursus blijft de narcistische problematiek vaak onopgemerkt als gevolg van een schijnbare intellectuele interesse. Wat echter ontbreekt is intellectuele en vooral emotionele rijping; de kandidaat vergaart allerlei kennis en ervaring zonder dat het hem innerlijk verandert. Hetzelfde kan in de leeranalyse gebeuren als de kandidaat zich idealiserend identificeert met zijn analyticus en diens interventies overneemt zonder dat het tot een werkelijk innerlijke veranderingsproces leidt. De narcistische identificatie kan dan worden aangezien voor genuïene rijping en ontwikkeling.

De kans dat deze pathologie wordt bewerkt in de leeranalyse is kleiner naarmate de opleidingsanalyticus zelf meer wordt gehinderd door narcistische pathologie. De narcistische opleidingsanalyticus wordt niet alleen gehinderd door zijn blinde vlekken voor narcistische problematiek maar ook door zijn beperkte mogelijkheid de negatieve overdracht te faciliteren en te verdragen (Kernberg 1987). De kandidaat krijgt hierdoor niet de mogelijkheid zijn ambivalentie en agressie ten opzichte van zijn analyticus en de psychoanalyse te verkennen. De ontkenning van deze ambivalentie en agressie maakt een steeds verdergaande idealisering nodig, soms gepaard gaand met verplaatsing van de agressie naar een andere analytische groep of school. Het interne analytische object is een geïdealiseerd object geworden dat weinig ruimte biedt om te leren van nieuwe ervaringen.

gen en daardoor weinig ontwikkeling en rijping doormaakt. Het wordt een steeds meer rigide en niet stabiel intern object.

Vroeg of laat leidt dit tot teleurstelling en verveling in het analytische werk. Het analytische vuur dooft. De psychoanalyse verliest zijn geïdealiseerde glans, de hooggespannen verwachtingen omtrent het therapeutische resultaat worden niet bewaarheid en de analytische theorie blijkt niet zo onomstotelijk waar te zijn als werd gedacht. De patiënten veranderen niet voldoende, hun kritiek is te krenkend. De onzekerheid van het analytische proces wordt langzaam onverdraaglijker en het analyseren een steeds zwaardere opgave. Bovendien merkt de inmiddels gekwalificeerde analyticus dat de problematiek die in hem speelde voordat hij in opleiding ging, nog steeds aanwezig is. Wheelis (1956) beschrijft in een prachtig artikel hoe de analyticus in deze positie de analytische identiteitscrisis kan proberen te rationaliseren of te ontkennen, maar dat er uiteindelijk geen ont-snappen aan is. Een blijvende volledige ontkenning kan leiden tot een vlucht in starre dogmatische principes waarbij krampachtig aan het oude moet worden vast gehouden. De vlucht kan ook in tegenovergestelde richting gaan en zich uiten in een overdreven neiging tot vernieuwen waarbij niets bij het oude mag blijven. Beide vluchtroutes worden gekenmerkt door irrationaliteit en starheid.

Slotopmerkingen

De psychoanalytische identiteit is het meest kernachtige dat wij als analytici hebben en is daarmee iets dat we moeten koesteren (De Saussure 1987). Naast de persoonlijke aanleg is de analytische opleiding bepalend voor de vorm die de analytische identiteit krijgt. Widlöcher (1983) schrijft dat het niet voor niets is dat de meeste strijd in analytische groepen over de opleiding gaat. De opleiding vormt de identiteit van de kandidaten en daarmee de psychoanalyse in de toekomst.

De opleiding is dus cruciaal en als gevolg van haar vooral emotionele en subjectieve aard ook zeer kwetsbaar. Het voortdurende gevaar dat de analyse al sinds haar vroegste jaren bedreigt, is dat de opleiding langzaam verwatert waardoor de mogelijkheid een hechte analytische identiteit te ontwikkelen al in aanvang wordt beperkt. Dit proces wordt de laatste jaren versterkt door de ontwikkeling dat analytici wereldwijd steeds minder analyseren. Hierdoor erodeert de analytische identiteit en worden op den duur de analytische verenigingen van binnenuit uitgehouden.

Echter, zelfs de beste opleiding garandeert niet dat een kandidaat een stevige, duurzame analytische identiteit zal ontwikkelen. Zoals altijd moeten we zeer bescheiden zijn in onze pretenties. Bovendien sluit een minder goede analytische opleiding niet de mogelijkheid uit dat een kandidaat een hechte analytische identiteit ontwikkelt. We moeten dus accepteren dat het effect van de opleiding niet altijd overeenkomt met onze verwachtingen.

Verder is het een illusie om te denken dat er analytici zijn die problemen hebben met hun identiteit en dat er analytici zijn die dat niet hebben. Vroeg

of laat worstelen alle analytici in meer of mindere mate met hun analytische identiteit. Als dat waar is, en ik denk dit zo is, is de vraag hoe deze problemen moeten worden aangepakt zeer relevant.

Ik meen dat het voor analytici van groot belang is actief in een analytische gemeenschap te functioneren waarin ze met andere analytici niet alleen over hun patiënten kunnen praten maar ook over hun eigen emotioneel functioneren als analyticus.

Lezen, cursus geven en schrijven zijn als activiteiten heel effectief om de analytische identiteit te handhaven en te versterken. Analytici die problemen hebben met het vinden van analytische patiënten en in toenemende mate ambivalent en teleurgesteld raken kunnen aan groepssupervisies die op dit probleem zijn gericht, deelnemen. Analytische verenigingen zouden veel verschillende mogelijkheden om over klinisch materiaal te praten voor hun leden moeten creëren, met name in kleine, laagdrempelige groepen. Een cultuur van permanente educatie is effectief in het (her)stimuleren van interesse en plezier in het analyseren.

De crisis in de psychoanalyse is, behalve het gevolg van verslechterende maatschappelijke omstandigheden, ook een crisis in onszelf en met name in onze analytische identiteit. Durven we analyticus te zijn? Ik ben ervan overtuigd dat iedere analyticus met een stevige analytische identiteit die vertrouwen en plezier in de analyse heeft, zelf analyses kan creëren en een meer dan marginale analytische praktijk kan voeren. Analytische verenigingen die een dergelijk analytisch zelfvertrouwen uitstralen, kunnen daarmee kandidaten creëren en aantrekken.

Naast het noodzakelijke en constructieve 'naar buiten treden' van analytici waarbij contacten worden aangegaan met andere clinici en wetenschappers is het voor de psychoanalyse van minstens zo groot belang het contact met onszelf als analyticus te behouden of zonodig te hervinden. In een steeds minder tot introspectie geneigde wereld met een overvloedig aanbod aan kortere, veel belovende therapieën is dat geen sinecure en dwingt ons dat tot het maken van een eenduidige keuze voor het analyticus zijn of niet. Psychoanalyticus zijn en blijven veronderstelt een analytische identiteit die nu eenmaal niet naar believen als een bril op en af gezet kan worden. Freud zei het in 1933 als volgt: 'Die psychoanalytische Tätigkeit ist schwierig und anspruchsvoll, sie lässt sich nicht gut handhaben wie die Brille, die man beim Lesen aufsetzt und fürs spazierengehen ablegt. In der Regel hat die Psychoanalyse den Arzt entweder ganz oder gar nicht. Die Psychotherapeuten, die sich gelegentlich auch der Analyse bedienen, stehen nach meiner Kenntnis nicht auf sicherem analytischen Boden; sie haben nicht die ganze Analyse angenommen, sondern sie verwässert, vielleicht "entgiftet" (...)' (p. 164/5).

Noot

1. Dit artikel is een bewerking van een voordracht voor de Nederlandse Vereniging voor

Psychoanalyse in november 2003.

Literatuur

Brauer, L. (1993). Basic report about members who are graduates of institutes, survey of psychoanalytic practice. In: *Proceedings, Meetings of Members*, with Appendices, APA Fall Meeting 1993.

Busch, F. (2001). Are we losing our mind? *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 49, 739-751.

Faimberg, H. (1996). Listening to the listening. *International Journal of Psychoanalysis*, 77, 667-679.

Freud, S. (1933). Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. *Gesammelte Werke XV*. Frankfurt: S. Fischer.

Fogel, G.I. & Glick, R.A. (1991). The analyst's postgraduate development: Rereading Freud and working theory through. *Psychoanalytic Quarterly*, 60, 396-425.

Grinberg, L. (1990). The identity of the psychoanalyst. In *The goals of psychoanalysis, identification, identity and supervision* (p. 117-126). Londen: Karnac Books.

Joseph, E.D. (1983). Identity of the psychoanalyst. In E.D. Joseph & D. Widlöcher (red.), *The identity of the psychoanalyst*. New York: International Universities Press.

Kernberg, O.F. (1987). The basic intra-psychic organisation of the analyst and the features which threaten or favour the maintenance of his psychoanalytic identity and functioning. In J. Chasseguet-Smirgel (red.) (1987). *Maintenance of the psychoanalytic identity and functioning in a world of flux*. IPA Monograph Series 6 (p. 63-76). Londen: IPA.

King, P. (1978). Affective response of the analyst to the patient's communications. *International Journal of Psychoanalysis*, 59, 329-334.

Klauber, J. (1986). *Difficulties in the analytic encounter*. Londen: Free Association Books.

McLaughlin, J. (1961). The analyst and the Hippocratic oath. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 9, 106-123.

Ogden, T.H. (1992). Misrecognitions and the fear of not knowing. In: Th. Ogden, *The primitive edge of experience* (p. 195-221). Londen: Karnac.

Parsons, M. (1995). Does the analyst have a unique identity? *EPF Bulletin* 44, 73-86.

Poland, W.S. (2002). The interpretative attitude. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 50, 807-826.

Saussure, J. de (1987). How can the training analysis and the organisation of the psychoanalytic societies help to establish and maintain a psychoanalytic identity and functioning? In J. Chasseguet-Smirgel (red.) (1987). *Maintenance of the psychoanalytic identity and functioning in a world of flux* IPA Monograph Series 6 (p. 127-135). Londen: IPA.

Schafer, R. (1979). On becoming a psychoanalyst of one persuasion or another. *Contemporary Psychoanalysis*, 15, 345-360.

Shengold, L. (1987). Contribution to the discussion. In J. Chasseguet-Smirgel (red.), *Maintenance of the psychoanalytic identity and functioning in a world of flux*. IPA Monograph Series 6 (p. 137-143). Londen: IPA.

Roth, P. (2001). Mapping the landscape: levels of transference interpretation. *International Journal of Psychoanalysis*, 82, 533-543.

Spitz, R. (1956). Transference: the analytical setting and his prototype. *International Journal of Psychoanalysis*, 37, 380-385.

Stone, L. (1961). *The psychoanalytic situation*. New York: International Universities Press.

Wallerstein, R.S. (1987). Maintenance of the psychoanalytical identity and functioning in a world of flux: the terms of the dialectic. In J. Chasseguet-Smirgel (red.), *Maintenance of the psychoanalytic identity and functioning in a world of flux*. IPA Monograph Series 6 (p. 21-61). Londen: IPA.

Wheelis, A. (1956). The vocational hazards of psycho-analysis. *International Journal of Psychoanalysis*, 37, 171-184.

Widlöcher, D. (1983). Psychoanalysis today: a problem of identity. In E.D. Joseph & D. Widlöcher (red.), *The identity of the psychoanalyst*. New York: International Universities Press.

Wille, R.S.G. (1992). *Liggen of zitten*. Rotterdam: Universiteits Drukkerij.

Psychoanalytic identity – psychoanalysis as an internal object This

paper presents a specific description of the psychoanalytic identity, whose nucleus is assumed to comprise the psychic representation of psychoanalysis in the internal world of the analyst – i.e. psychoanalysis as an internal object. Three aspects of it are described: 1) the inquiring attitude; 2) trust in the unconscious communicative process; and 3) trust in the psychoanalytic setting. Unstable analytic objects, such as the strong ambivalent object, the split object and the narcissistic object, may come into being owing to factors within the analyst. The causes and forms of all three are discussed. Training is crucial to the development of a psychoanalytic identity. As a result of ambivalence, analytic training standards are liable to be relaxed and the analytic identity to be diluted. This process is reinforced by the worldwide trend for analysts to analyse fewer and fewer cases. The crisis in psychoanalysis is first and foremost a crisis within the analyst, and in particular, in his or her analytic identity.

Key words: crisis in psychoanalysis, internal (analytic) object, psychoanalytic identity

Manuscript ontvangen: 4 april 2005

Definitieve versie: 27 augustus 2005